

Indledning

Dog det er som med Historien i Almindelighed saa og med Kirke-Historien, som med en Kilde, der ikke udtømmes, saa længe der ere Mennesker til, der have saavel Leilighed som Lyst til at øse deraf.¹

Siden 1849 har Selskabet for Danmarks Kirkehistorie udgivet *Kirkehistoriske Samlinger*, der er blevet kaldt »Livsnerven i dets Virksomhed«.² Kun afbrudt af en pause i årene 1914-1932 er der indtil nu udsendt over 70 svære bind og hæfter med over 37.000 sider, som er blevet det centrale tidsskrift inden for kirkehistorisk forskning. *Kirkehistoriske Samlinger* er nu en af de ældste og mest ansete kirkehistoriske årbøger i Norden.

I slutningen af 1848 indbød Fr. Hammerich, E. Mau, J.F. Fenger, L. Helveg og C.J. Brandt til stiftelse af et dansk kirkehistorisk selskab. De tre hovedopgaver for det nye selskab var udgivelse af et fortløbende kirkehistorisk tidsskrift, hvori kunne offentliggøres ikke tidligere kendte aktstykker og breve, udgivelse af skrifter om »de ældste og mærkeligste Bibeloversættelser, Postiller, Bønnebøger, Messebøger og Psalmebøger, ældre Fejdeskrifter og andre sjældne Lejligheds-skrifter, der kunde belyse Kirkens indre Historie« samt undersøgelser af Danmarks kirkehistorie. Selskabet kunne anses for stiftet i februar 1849, og allerede i juli samme år fremlagde J.F. Fenger det første hefte af Selskabets tidsskrift, der fik navnet *Kirkehistoriske Samlinger*.

På omslaget af det første hefte af *Kirkehistoriske Samlinger* stod der, at de ville fremtræde som et hefteskrift, hvis hovedbestemmelse var at meddele hidtil utrykte aktstykker og dokumenter ledsaget af oplysende indledninger, som påviste deres kirkehistoriske betydning. Desuden ville man optage afhandlinger, der støttede sig til grundige kildestudier, og som havde til formål at oplyse enkelte dele af landets kirkehistorie.

Kirkehistoriske Samlinger er blevet hjemstedet for kirkehistoriske kildepublikationer og specialundersøgelser. Indholdet har vekslet mellem offentliggørelse af

---

1. Biskop Ludvig Harboe i Fortalen til D. G. Zwergius, *Det Siellandske Clerisie*, 1753. – Det følgende bygger på Bjørn Kornerups artikel: Selskabet for Danmarks Kirkehistorie 1849-1949. Et Tilbageblik. *Kirkehistoriske Samlinger* 6.VI (1948-50) s. I-LIII.

2. Kornerup s. XVI.

*Holger Fr. Rørdam, redaktør af
Samlingerne gennem 56 år
og bidragyder med over 400
artikler og småstykker
(foto Det Kgl. Bibliotek).*

tungt kildestof, herunder mangfoldige latinske aktstykker, efterfulgt af letlæselige småstykker med kuriøse kirkehistoriske optegnelser, som var beregnet på en større læserskare. Det overmåde store og righoldige materiale, som er udgivet i *Kirkehistoriske Samlinger*, er således ikke alene af interesse for blot kirkehistorikere, men kultur-, litteratur-, skole- og personalhistorikere vil også kunne drage nytte af materialet.

I februar 1857 overtog Holger Fr. Rørdam redaktionen af *Kirkehistoriske Samlinger*. Rørdams redaktionsperiode kom til at strække sig over 56 år, indtil han døde i 1913, og omfattede 24 bind, hvoraf han selv skrev over halvdelen af indholdet. Selv de sidste 73 års artikler taget i betragtning er Rørdam stadig den største bidragyder med 412 artikler og småstykker, svarende til en fjerdedel af alle bidrag til *Kirkehistoriske Samlinger* siden 1849.

Udover Rørdam skrev en lang række af tidens kirkehistorikere og historikere i *Samlingerne*. Blandt ældre kirkehistorikere kan man nævne C.T. Engelstoft, L. Koch, Fr. Hammerich og L. Helveg, senere L. Moltesen og J. Oskar Andersen, fra den politiske historieforskning C. Paludan-Müller, A.D. Jørgensen og Kr. Erslev. Hertil kommer kultur- og lokalhistoriske bidrag fra Villads Christensen, A.K. Damgaard og Oluf Nielsen samt personalhistoriske artikler af Fr. og Imma-

nuel Barfod. *Kirkehistoriske Samlinger* har lige fra begyndelsen rummet talrige kunsthistoriske bidrag, bl.a. af N.L. Høyen, J.B. Løffler og Steen Friis.

Kirkehistoriske Samlinger gik i stå ved Rørdams død i 1913. Først i 1933 blev tidsskriftet genoptaget, da arkivar Bjørn Kornerup kunne udsende 6. række med en lang række vægtige artikler. Johs. Steenstrup skrev om middelalderens herrekloster, Eiler Nystrøm behandlede Erik Pontoppidans udnævnelse til prokansler, mens Bjørn Kornerup bragte biskop Jørgen Hees selvbiografi. Og siden 1933 har Selskabet hvert år kunne udsende et eller to hæfter med artikler om dansk kirkehistorie. Kornerup, der var redaktør indtil sin død i 1957, fulgte i Rørdams fodspor, og *Kirkehistoriske Samlinger* rummede udover artikler også småbidrag og notitser af blandet karakter. Notitserne og småbidragene forsvandt i løbet af 1960'erne (7. række), hvor *Kirkehistoriske Samlinger* blev til et tidsskrift næsten udelukkende med artikler. Ligeledes blev tidsskriftet i 1969 omlagt fra at udkomme i række, bind og hæfter til at komme i hæfter hvert år. En anden nyskabelse i 1960'erne var årsoversigterne, jf. nedenfor.

Når man ser emneregistret igennem, vil man se, at *Kirkehistoriske Samlinger* indeholder bidrag til næsten alle aspekter af den danske kirkes historie. Oprindeligt interesserede Rørdam sig for 1500- og til dels 1600-tallet, hvilket satte sit præg på 2. og 3. række. Senere vendtes hans interesse mod begyndelsen af 1700-tallet med brydningerne mellem den ældre ortodoksi og den fremtrængende pietisme.

Perioden før 1100 er kun sparsomt behandlet, hvorimod høj- og senmiddelalderen har været genstand for en række studier som f.eks. A.D. Jørgensen og Hal Kochs studier over ærkebiskopvalget i Lund 1177, Kolderup-Rosenvinges undersøgelse om den kanoniske rets anvendelse i Danmark – i øvrigt den første artikel i *Kirkehistoriske Samlinger* – Kjartan Fester Thaysens studier over kirke og kongemagt i Sønderjylland 1330-1431. Også fromhedslivet er blevet indgående belyst, dels klostervæsenet generelt (Linda Rasmussen og Gina Gertrud Smith), dels de enkelte munke- og nonneordener: benediktinernonnerne (Birgitte Langkilde), dominikanerne (Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen) og karmeliterordenen (Kåre Rübner Jørgensen).

Perioden 1520-1699 – Reformationen, filippismen og ortodoksien – har hidkaldt sig stor interesse og udgør en tredjedel af alle bidrag i *Kirkehistoriske Samlinger*. Reformationsperioden er blevet behandlet i en række større artikler om herredagene 1527, 1533 og 1536, ligesom reformationen i Sønderjylland er udførligt skildret af A.D. Jørgensen og Holger Fr. Rørdam. I C.T. Engelstofts store undersøgelse af den danske kirkeordinans af 1537 belyses ordinansens tilblivelse, mens de forskellige udkast har været genstand for behandling af H. Knudsen og Oskar Skarsaune. Også »tabernes« historie kan man finde i *Kirkehistoriske Samlinger*; her skal nævnes H. Knudsens og Kåre Rübner Jørgensens artikler om

gråbrødrenes og franciskanernes uddrivelse. Endelig skal fremhæves forhandlingerne i Københavns Universitets konsistorium 1543-1608, der er udgivet af Rørdam; han har også publiceret Roskilde landemodes forhandlinger 1554-1613.

Udførligst behandlet er filippismen og ortodoksien – dvs. perioden 1559-1699 – som ikke alene havde Rørdams, men også senere forskere store interesse. Man vil kunne finde en række artikler om den almene kirkehistoriske udvikling, f.eks. Jørgen Stenbæks undersøgelse af dansk kirkeretstænkning i 1600-tallet og dens europæiske forudsætninger eller studier over Skånes forsvenskning i årene efter 1658 (Poul Erik Engelhardt og Hilding Pleijel). Der vil også være portrætter og biografier af tidens førende personligheder. L. Helveg, Vello Helk, H.F. Rørdam og Sebastian Olden-Jørgensen har beskæftiget sig med kalvinismens og katolisismens historie i Danmark-Norge, ligesom de katolske missionsforsøg i 1620'erne er belyst i studier foretaget af Bjørn Kornerup, Sune Dalgård, Einar Molland og Johs. Steenstrup.

Pietismen har været genstand for Rørdams og Knud Heibergs interesse, ikke alene brydningerne mellem ortodoksien og den fremtrængende pietisme, men også separatismen, herrnhuterne og konventikelforordningen af 1741, og 5. række bind III og IV indeholder megen stof til belysning af disse forhold. Rørdam udgav også Generalkirkeinspektionskollegiets ældste forhandlinger, mens selve kollegiets historie er behandlet af Erik Reitzel-Nielsen. Tillige lærdomshistorie interesserede Rørdam, og han leverede to store artikler om Christian 6.s skolelovgivning i 1730'erne og 1740'erne.

Dårligt belyst er oplysningstiden; dog publicerede L. Koch en række studier til belysning af oplysningstiden og rationalismen i den danske kirke i 3., 4. og 5. række. Bjørn Kornerup beskæftigede sig også med denne periode og udgav flere biografiske artikler om tidens kirkefolk. Endelig skal nævnes Johannes Nilsson Skaars studier over *Evangelisk-christelige Psalmebogs* historie i 4. række.

Næstefter 1500- og 1600-tallet udgør skildringen af det 19. og 20. århundredes kirkehistorie langt de fleste bidrag. Man vil finde mange studier og småstykker, særligt om Grundtvig og Mynster, A.S. Ørsted og baptistsagen samt udgivelse af brevvekslinger mellem datidens førende teologer. Ligeledes rummer *Kirkehistoriske Samlinger* en større mængde studier af 1800-tallets kirkehistorie, bl.a. foretaget af Carl Trock. Han har beskrevet den danske kirkes historie fra 1870'erne til 1919, det være sig Det Kirkelige Råds oprettelse, kampen om en kirkeforfatning, grundtvigske frimenigheder, præsters embedsvilkår m.v. Andre har beskæftiget sig med Socialdemokraternes kirkepolitik (Henriette Korsgaard), Arboe Rasmussen-sagen (Karsten Hermansen) eller udgivet dele af H.L. Martensens visitatsoptegnelser (Henning Heilesen). Og for perioden 1962f. kan man

ved hjælp af *Kirkehistoriske Samlingers* værdifulde oversigter over årets væsentligste begivenheder i dansk kirkeliv følge folkekirkens og de kirkelige retningshistorie gennem de sidste 40 år. Der er tale om værdifulde oversigter, som man ikke finder andetsteds.

Kirkehistoriske Samlinger rummer også et stort materiale om det 19. og 20. århundredes vækkelser og kirkelige retninger. Grundtvig og grundtvigianisme er skildret i en del artikler, som kaster lys over forskellige aspekter af Grundtvigs liv, således H. J. H. Glædemarks store artikel om Grundtvigs nedlæggelse af præsteembedet i 1826 eller P.G. Lindhardts undersøgelse af Grundtvigs Englands-rejse 1843. Bidragene om Indre Mission fokuserer især på Vilh. Beck. Således har Elith Olesen behandlet tilblivelsen af Indre Mission i 1861, ligesom han har belyst Indre Missions forhold til folkekirken 1901-1911. For baptismens vedkommende er baptistsagen 1844-1847 blevet undersøgt af L. Koch, og H. Rosendal har udgivet en række aktstykker hertil.

Fra første færd fik kirkearkitektur og kirkekunst også plads i *Kirkehistoriske Samlinger*, og der er artikler om kirkebygninger, inventar og kirkeklokkeskriptioner. En del af artiklerne om kirkebygningerne er ofte bragt i forbindelse med restaureringsarbejder. Steen Friis, N. Høyen og J.L. Ussing førte i årene 1860-1877 en diskussion om Roskilde Domkirkes alder og stil, foranlediget af Friis' artikel om de påbegyndte restaurationsarbejder i domkirken. På samme måde havde sognepræst ved Skt. Knuds kirke A.K. Damgaard og arkitekt Ludvig Fenger 1872-1897 en længere debat om Odense Skt. Knuds Kirkes alder. Nævnes skal også diskussionen mellem Gustav Stemmann og N.H. Bay i årene 1897-1901 om helligåndshuset i Randers, som udsprang af en heftig polemik omkring en eventuel nedrivning af huset. Endelig vil man kunne finde meddelelser om de kirke- og kunsthistoriske møder, der blev afholdt i årene 1898-1910.

Det er unødvendigt at fremhæve, at der i *Kirkehistoriske Samlinger* findes et stort personalhistorisk materiale i form af biografiske studier, selvbiografier, brevvekslinger, præstelister m.m, hvilket personregistrets mange tusinde personer vidner om. Især Holger Fr. Rørdam, men også Bjørn Kornerup har udgivet gejstliges biografier og selvbiografier, ikke blot af biskopper, men også af præster og andre fra den lærde stand. Rørdam har givet bl.a. en udførlig skildring af præsteslægten Brun-Rørdam, mens Kornerup eksempelvis udgav otte gejstlige selvbiografier. Og P.G. Lindhardt udgav en række brevvekslinger fra slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. I nyere tid har Karl Peder Pedersen publiceret den sjællandske landsbydegn Frederik Fæderhofs optegnelser 1728-1763. *Kirkehistoriske Samlinger* rummer også fortegnelser over danske studerende ved en række tyske og italienske universiteter, udgivet af K. Carøe, Ludvig Daae og Rørdam m.fl. Man vil også kunne finde en række bidrag til enkelte lokaliteters historie, f.eks. *Efterretninger om Bregninge Sognekald paa*

Taasinge (Rørdam), Lyngby-Albøges præster i 1500- og 1600-tallet (V. Woll) eller *Gravskrifter over Præster i Faxe Herreds Kirker* (P.B. Grandjean).

Om registrene

Emneregistrets opbygning tager udgangspunkt i *Kirkehistorisk Bibliografi*, redigeret af Jakob H. Grønbæk, Erik Nørr, Torben Christensen og Jørgen Stenbæk (1979).

Alle bidrag er indordnet efter den periode og det emne, som artiklen dækker. Periodeinddelingen skal dog ikke opfattes for skarpt, især hvad angår reformati-onstiden, hvor relevante artikler både kan findes under KRISTENDOMMENS IND-FØRELSE OG MIDDELALDEREN og under REFORMATIONEN. Hvis en artikel dækker flere forhold inden for en periode, er artiklen placeret under »Generelt«; dækker den større tidsrum, findes den under FLERE PERIODER. Derfor er alle artikler om kirkelig kunst og arkitektur anbragt her, eftersom indholdet i størstedelen af disse artikler strækker sig over flere perioder.

Personalhistoriske bidrag, herunder enkelte lokaliteters præstehistorie, findes anført under »Generelt«, da sådanne artikler ofte er anlagt som studier over peri-odens kirkeliv, f.eks. Holger Fr. Rørdams artikel i 5. række bind IV om præsten Peder Wedel, der samtidig belyser den pietistiske bevægelses historie i Vestjyl-land.

I øvrigt fremgår registrets opbygning af indholdsfortegnelsen.

Da et bestemt emne kan optræde i flere grupper og perioder, er der lavet et *stik-ords- og stedregister*, som forhåbentlig kan være med til at lette anvendelsen af emneregistret. Registret er udarbejdet på grundlag af ord og stednavne i artik-lernes titler, og tallene henviser til de enkelte numre i emneregistret.

På grundlag af emneregistret er der lavet et *forfatterregister*, som indeholder navnene på forfattere til artiklerne i *Kirkehistoriske Samlinger*. Tallene henviser til artiklernes nummer i emneregistret.

Lige fra det første bind i 1849 har der været fyldige personregistre i hvert bind af *Kirkehistoriske Samlinger*. Dette *personregister*, som nu udgives, bygger på de hidtidige udgivne registre i hvert bind i perioden 1849-2006, som er blevet udskrevet på kartotekskort, indskrevet, korrekturlæst og akkumuleret til et regi-ster. På initiativ af Niels Knud Andersen og Knud Banning begyndte sognepræst Tove Villadsen at udskrive registrene 1849-1990 til kartotekskort. De 21 kasser kartotekskort er blevet indskrevet af Lilian Lindholm, Winds Bogtrykkeri, og sammenført med registret for 1991-2006, udarbejdet af Christian Larsen på grundlag af de årlige registre. Ved indskrivningen er det ikke kontrolleret, om

INDLEDNING

sidehenvisningerne er korrekte, hvorfor eventuelle fejl i de oprindelige registre vil gå igen.

Der har gennem *Kirkehistoriske Samlingers* 157-årige levetid været forskellige opfattelser af, hvor omfattende registrene skulle være, og hvor mange oplysninger der skulle være om de enkelte personer. Så vidt muligt er den samme person opført under ét, hvis der har været sikkerhed for, at sidehenvisningerne gælder den samme person. I de tilfælde, hvor man ikke kan være sikker, eller man ikke kan sikkert identificere en person, er der lavet en selvstændig henvisning, f.eks. »Winding, Peder [1666] licentiat 5.III: 70«. Årstal i skarp parentes angiver enten personens fødsels- og dødsår eller det år, hvorfra man har oplysninger om personen, i det anførte tilfælde således 1666.

Personerne anføres under deres efternavn, således som det er gengivet i teksten. S sammensatte navne er placeret under det første led, dvs. Vibe-Pedersen under V, mens personer med to efternavne findes under det sidste navn, f.eks. Martin Schwarz Lausten under Lausten. Partikler som von, de, des, de la osv. ses der bort fra, og således sættes von Zeuthen under Zeuthen. Efternavne, der begynder med V og W, er anført under V/W, ligesom Aa står under Å og Oe under Ø.

Personerne står opført under deres fulde navn, og derfor skal Otto Møller findes under Lars Otto Møller. Der er i vid udstrækning lavet henvisninger, således at man f.eks. ledes fra »Møller, Otto« til »Møller, Lars Otto«. På samme måde er der også – men ikke konsekvent – lavet henvisninger mellem forskellige stavemåde af samme navn, f.eks. Topp og Thopp.

Følgende forkortelser er anvendt i personregistret:

adj.	adjungeret
eng.	engelsk
f.	og følgende side
ff.	og følgende sider
forf.	forfatter
g.	gift
g.m.	gift med
hist.	historiker
kap.	kapellan
katek.	kateket
Kbhvn.	København
mag.	magister
MF	medlem af Folketinget
miss.	missionær
ML	medlem af Landstinget
prof.	professor
præst	sognepræst
s.	senere
sekr.	sekretær
skr.	skriver
Skt.	Sankt
St.	Store
stud.	student
sv.	svensk
v.	von/van

Det skal bemærkes, at Karin-Helene R. Hognestad har udgivet et person- og emneregister: *Register til Kirkehistoriske Samlinger, København 1849-1913, 1933-1987* (Trondheim 1989), der dog langt fra har registreret alle personnavne, og som heller ikke medtager artiklerne fra de seneste år; dertil kommer, at værket ikke er særlig udbredt i Danmark. På Det Kongelige Bibliotek findes H.V. Olsens håndskrevne *Almindeligt Register til Kirkehistoriske Samlinger* (1929, 3 bind).